

OLDTID OG MIDDELALDER

Helge Paludan: *Familia og familie. To europæiske kulturelementers møde i højmiddelalderens Danmark*. (Aarhus Universitetsforlag, 1995). 231 s., 198 kr.

Her er en ganske usædvanlig bog. Lærd, gennemreflekteret, skrevet med alle de forbehold, en akademiker gerne vil tage, og dog er det en dybt personlig afhandling, der med lige stort engagement bevæger sig fra det mindste til det største. Fra minutiøs kildegennemgang over forskningsoversigter og til de helt store slag på tasken! Fra historikerens almene faglige og eksistentielle problemer til konkrete undersøgelser. Fra nutid til fortid og tilbage igen!

Helge Paludan vil meget med sin bog, og selv om man gerne kunne have ønsket bogen endnu længere, må man indrømme, at han også når meget på de 230 sider. Der er tale om en opsamling og sammenskrivning af studier fra mange års arbejde ved skrivebordet, og alt bærer præg af den erfarne lærers evne til at formidle sit stof.

Emnet er familien i middelalderen, specielt den danske. Hvad er Paludans problemstilling? Kogt helt ned er det hvilken rolle familien, familieformen, har spillet og måske stadig spiller for menneskers og samfunds udformning. Paludan vil undersøge familiens rolle som bærer af værdier gennem tiden fra middelalder til i dag, og samtidig med, at han arbejder sig gennem dette spørgsmål, ønsker han at rydde op i og rette op på diverse forhold i dansk middelalderforskning og i historisk tænkning overhovedet. Det kan lyde skolemestertagtigt, men med det lune, der ligger lige under overfladen, opleves det ikke sådan.

Familiens historie har Paludan arbej-

det med i tidligere artikler, men her placeres den på et betydningsniveau, den hidtil ikke har haft i dansk forskning. Med inspiration fra Emmanuel Todd (især bøgerne *The explanation of ideology. Family structures and social systems* (1985), *The causes of progress: Culture, authority and change* (1987) og *L'invention de l'Europe* (1990)) ser Paludan familien, familiestrukturen, som værdiskabende og -formidlende. Familien er grundlaget for mentalitets- og ideologidannelse, og at kende et samfunds almindeligste familieform er at kende roden til væsentlige aspekter i al senere udvikling i det pågældende samfund.

Bogen har to hovedbudskaber. Det ene er, at der i perioden ca. 1100 til 1300 skete en afgørende samfundsændring i Danmark, idet sammenstødet mellem den gamle nordiske kultur og den nye europæiske, båret frem af kirken, endte med den europæiske kulturs sejr. Resultatet blev dannelsen af en ny familieform, og det andet hovedbudskab er, at dette skulle sætte sig dybe spor i vor fælles historie siden da.

Den store ændring, der var i gang i 1200-tallet, gjaldt primært de danske landskabers ejendomssystem. Ifølge Paludan gik udviklingen fra et slægtsværnssystem, hvor bonde og jord hørte tæt sammen (den før-kirkelige familieform skildres som en husstand, hvor overhovedet har autoriteten og værnet for kone, evt. medkoner, børn, slægtninge af forskellige grader) via en periode, hvor brydesystemet og grangiesystemet var dominerende, til den tilstand, som skulle vare i mange hundrede år, hvor den selvstændige fæstebonde på den middelstore gård blev den typiske landbruger. Hvor landsbyernes jordtilliggender egaliseredes, og hvor landsbyer-

nes enkelte hushold blev den vigtigste produktionsenhed. Det var denne, der nu blev betegnet som *familia*, og blev, hvad man forstod ved en familie.

Hvad var så det, man kaldte *familia* i de latinske tekster, som stammer fra tiden inden denne store omlægning? Paludan har eftersporet opkomsten af den danske middelalderlige familie i det primære kildemateriale, diplomer, landskabslove og historiografi. Diplomer og en del lovgivning er på latin, og hermed opstår det første problem for historikeren. Hvad dækker dette latinske begreb over, når det bruges om og i dansk sammenhæng? I en spændende undersøgelse forfølger Paludan betydningen af det latinske ord. Først i udenlandske kilder, derefter i det danske (latinske) materiale. Her skelner han mellem brug af begrebet i det kongelige kancelli og i kirken regi. Han påviser, at kirken bruger begrebet allerede fra 1135 om en gruppe personer, der hører under samme husbondmyndighed, f.eks. under bispens, og at begrebet bruges i verdsligt regi fra 1239, hvor en godsbesidders *familia* omfatter bryder, landboer og andre undergivne. Det er Paludans tese, at kirkens mænd brugte udtrykket om et over-underordningsforhold mellem ejere og dyrkere, og at dette var i strid med danske bønders forestillingsverden.

I kapitlet »Verden ifølge Peter Scalle« får vi en minutiøs gennemgang af en række diplomer for Esrom kloster, der afføder ny indsigt i middelalderens mentalitetshistorie, idet det vises, hvorledes nogle konflikter om jordejendom bunder i forskellige opfattelser af samfundsmæssige grundforhold. Bøndernes gamle forestilling om odel, om slægtens nære og ubrydelige tilknytning til jorden, støder i Esrom-akterne sammen med en ny form for tænkning og ret, nemlig kirkens opfattelse, at jord kan købes een gang for alle, dvs. købes fri af slægtens gamle ret.

Kirken tildeles overhovedet en afgørende rolle som drivkraft i denne udvikling. Her henter Paludan den kontinentale forskning ind, især Georges Dubys og Jack Goodys resultater. Med dem hævder han, at kirken fra 1100-tallet bevidst arbejdede på at gennemføre det kristne ægteskab som model for alle, der ikke tilhørte den gejstlige stand. Her inddrager Paludan Saxos krønike, Anders Sunesens *Hexameron* og kalkmalerier som dokumentation.

I Saxos historie om Helga og guldsmeden (6. bog, VI 2-13) finder Paludan spor af den gamle familieopfattelse, idet Starkad føler sig forpligtet til at tage sig af kongedatteren Helgas opførelse, fordi han selv engang var hirdmand hos hendes nu afdøde far. Det er ikke slægtskab, der knytter dem sammen, men en social relation, der er lige så stærk.

Kirkens propaganda for monogamiet ser Paludan manifesteret i tidens kalkmalerier. Han bemærker, at Adam og Eva motivet er stærkt populært, og at den danske opfattelse af ægteskabet med børn og hjemmeliv synes ret positiv. Det jordiske liv i ægteskabet med forsørgelse, arbejde og børnefødsler får i danske kirker fra 1300-tallet nærmest en idyllisk karakter sammenholdt med Bibelordene. Den nye form, der lanceres og gennemføres i kirkens og kongemagtens regi, har monogamiet og det frie partnervalg som sit karakteristikum. I den typologi, som han har overført fra Emmanuel Todd, er det den absolutte kernefamilieform, der slår igennem i Danmark.

Paludan kunne have inddraget anden dansk forskning til støtte for sin tese. Her tænker jeg på anden Saxoforskning, hvor f.eks. Niels Henrik Holmqvist-Larsen har påvist, hvorledes ægteskabet og dets nye kirkelige former tematiseres i Saxos frierhistorier i 7. bog (i bogen »Møer, skjoldmøer og krigere«, *Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning*, 1983).

Også kvindehistoriens arbejde med sammenstødet mellem et europæisk og et nordisk kvindebillede i den relevante periode kunne bidrage, ligesom påvisningen af patriarkatets dominans både før og efter kristendommens indførelse.

Paludans bog er utroligt inspirerende og givende. For en jævnaldrende med samme uddannelse er det nemt at følge Paludan i hans glæde over mødet med den historiske antropologi, der i den grad har givet os ny indsigt i teksttolkning. Jack Goody, Emmanuel Todd og den danske Kirsten Hastrup er væsentlige inspiratorer og forbilleder. Strukturhistorikere i diverse udgaver bruges af historikeren som samtalepartnere.

Holder Paludans påstande? Middelaldertesen er jeg parat til at sluge, selv om jeg gerne vil have mere tid til at arbejde med den. Anden del af tesen, der handler om middelalderfamilieformen som fundamental for alle senere danske værdiforestillinger, er provokerende og herligt dristig. Paludan bruger megen plads på at lancere Todds teser og ikke mindst herunder Todds påvisning af, at den danske familieform, den absolutte kernefamilie, er enestående i Nordeuropa, idet vore naboer, Norge, Sverige og Tyskland, har den autoritære familieform. Hvorfor gik det sådan, og hvilke konsekvenser har det? Konsekvenserne ses i nutidens danske politik, hvor vores liberalisme har fået sin særlige karakter. Vi elsker at have mange politiske partier og ikke mindre at kritisere dem, vi har valgt til ledere. Kvindernes relativt stærke stilling i ægteskabet har konsekvenser for hele samfundet. Paludan sikrer sig, at den del af Todds tese, som han bruger til middelalderhistorien, holder, selv om andre dele af den falder. Her viser han sit ansigt som den eklektiske historiker, der låner hos nabodisciplinerne, når og hvor han har lyst. Man behøver ikke at købe hele pakken! Det er hans agt med bogen at teste sin tese

efter de lange linier og at vove at opprioritere middelalderens betydning for nutidens samfundsform. Hvo intet vover intet vinder!

Denne bog er tiltrængt i dansk middelalderforskning. Paludan har fulgt med i europæisk forskning, og ud over selv at bruge den giver han undervejs i kapitlerne nyttige forskningsoversigter. Han er tilmed så kærligt generøs, at han kan sige om C.A. Christensen, en af vore banebrydende forskere, hvis arbejder er afgørende for Paludans tolkninger, at »hans noteapparat ikke umiddelbart tyder på, at læsning af udenlandsk forskning var nogen centralt placeret inspirationskilde« for ham. Det er den sandelig for Paludan!

Al historisk forskning går videnskabssteoretisk ud på at forklare, hvorfor kilderne ser ud, som de gør, mener Paludan, der er nøgtern i sin holdning til, hvad historie er, og hvad historikeren kan. Der er f.eks. tale om forskellige niveauer for udsagns sandhedsværdi. Undervejs falder der mange kloge ord om vor fælles Geschäft.

Det er en krævende bog at læse, måske fordi den er så koncentreret, og måske fordi den vil så meget på een gang. Det skal også siges, at det er ikke her, man skal finde en indgående skildring af dansk familieliv, kønsroller, forhold mellem forældre og børn etc. Denne mangler stadig, og kilderne tillader næppe, at den nogensinde bliver fyldig. Men bogen vil blive en værdifuld bog for dansk middelalderforskning på en række områder. Mest værdifuld i mine øjne, fordi den vil være med til at give familieforskning en højere status i det danske forskningsmiljø. I udlandet, især i Frankrig og i den angelsaksiske verden, har familie-, kvinde- og seksualitetsforskning længe været anerkendte discipliner. Navnet Georges Duby kunne med rimelighed anføres her. Måtte Paludans bog bidrage til, at traditionelle

forskere får øjnene op for den inspiration og nye viden, der kan hentes, hvis man tør forlade de banede stier. Paludans gennemgang af, hvorledes tesen om den danske selvejerbonde levede videre fra Tyge Rothe og til Arup er et godt bevis på trægheden i et lille forskersamfund, hvor lærer-elev-forholdet får uendelig betydning – på godt og ondt!

Nanna Damsholt

Birgit and Peter Sawyer: *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800-1500*. (The Nordic Series, Vol. 17). (University of Minnesota Press, 1993). xvi + 265 s., 38 £, 14.95 £ (pb.).

Det kan ikke noksomt hilses velkomment, at vort og andre nordiske landes historie bliver gjort tilgængelige på fremmede sprog. Hidtil har de fremmede – når man ser bort fra syndfloden af vikingelitteratur – for middelalderens vedkommende stort set været henvist til Lucien Mussets udmærkede bog fra 1951. Den er på fransk og i sagens natur ikke up to date, så man har ofte kunnet læse de særeste ting om vore forfædre i engelsksprogede oversigtsværker. Ud over den her omtalte bog er der imidlertid nu omsider også anden hjælp på vej.

Birgit og Peter Sawyer har mange forudsætninger for at påtage sig opgaven, velbevandrede, som de er i de nordiske landes ældre historie og den internationale kontekst for denne. De har da også valgt at lægge hovedvægten på vikingetiden og højmiddelalderen, mens senmiddelalderen er noget svagere belyst. Sådanne prioriteringer lader sig diskutere, men i dette tilfælde bliver resultatet, at der bliver mere plads til den unægteligt interessante transformationsproces fra det hedenske 'førstatli-

ge' samfund til højmiddelalderens mere 'europæiserede' samfund.

Uden at diskutere det nærmere, for en bog af denne type giver ikke plads til megen diskussion med andre synspunkter, indtager de det kontroversielle standpunkt, at man godt kan lære noget om vikingerne hjemme af deres bedre kendte institutioner og organisationsformer i det fremmede. En central opfattelse i bogen er således, at de nordiske lande i 'førstatlig' tid var præget af herredømmer over mennesker snarere end herredømmer over territorier. Denne spændende tankegang er inspireret af forholdet mellem de islandske goder og deres tingmænd. Imidlertid kan der nok være grund til at sætte spørgsmålstegn ved rækkevidden af denne teori, når det gælder Danmark i den behandlede periode. De, der stod bag Ribes anlæggelse kort efter 700, Kanhavekanalen på Samsø 726 og det (foreløbig) ældste Danevirke 737 havde næppe blot et eller andet løseligt herredømme over nogle personer, men klart definerede rettigheder i et større territorium. Dette forhindrer dog ikke, at samfundsstrukturen under 'kongeniveauet' kan have været præget af løsere, hierarkiske personforbindelser. Hermed har vi imidlertid fat i to andre problemer. For Danmarks vedkommende er det i tiltagende grad meningsløst (som det også sker her) at opretholde det traditionelle skel ved år 800 – Peter Sawyers eget bind i Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie starter således fornuftigt nok o. 700. Dette forhindrer jo imidlertid ikke, at skellet kan være rimeligt i relation til det øvrige Norden. Det er kort sagt uhyre vanskeligt at skræve over et så stort geografisk område med så mange forskelligheder i så lang en periode på så lidt plads, som det her er tilfældet. Problemet er grundlæggende uløseligt, men resultatet bliver nok, at den nordiske udvikling på de forskellige behandlede områder i nogle